

روز پنجم ماه محرم به یاد حضرت ابوالفضل العباس (ع) علم بنان^(۱) و روز هشتم طوق بنان می‌کنند که باز نمادی از حضرت ابوالفضل (ع) است برای پذیرایی از عزاداران در شب‌های ماه محرم غذاهایی چون زرشک پلو، عدس پلو، کشمش پلو، چلو گوشت، چلو مرغ و قیسه پلو برای شام و آبگوشت فقط برای نهار پخت می‌شود.

عاشر

در قلعه نو خرقان عزاداری روز عاشر با مراسم "صبح روسیا" (Stitsia) در قلعه نو که به شرح زیر است آغاز می‌شود: ساعت دو بعد از نیمه شب تا پنج صبح روز عاشر عزاداران حسینی از خانه‌های خود بیرون آمده و در حسینیه‌ها، تکابا یا مساجد اجتماع کرده و دسته‌های سینه زنی تشکیل می‌دهند این دسته‌ها با خواندن:

ای صبیح روسیا به چه وقت می‌شوی سدید

فردا حسین تشنه لب می‌شود شهید

به در خانه کسانی که در طول سال عزیزی از خانواده خود را از دست

نیفت امام حسین (ع) زمینه‌های ذهنی و عینی قرآن کریم و سنت پیامبر را تحسینی واقعی بخشید. به طوری که امام ایدئولوژیکی، مکتبی و اعتقادی عاشورای حسینی، عامل و راهمای حرکت‌های رهایی‌بخش و اصیل شناخته شد.

عاشورای حسینی، واژه‌اشهادت، را در فرهنگ شیعه معنا کرد و مقامی والا و هویتی ملکوتی برای شهید به ثبت رساند. شیعیان جهان نیز طی قرون و اعصار با تجلیل و تکریم و تعظیم و برگزاری آئین‌هایی نسبت به سرور شهیدان اسلام امام حسین (ع) یاد و خاطره این حماسه جاودانه تاریخ را زنده نگاهداشته و آن را سرمنشق آزادگان جهان قرار داده است. گرچه در طول زمان بدعت‌هایی بر این مراسم افزوده شده است، اما امروزه با پژوهش‌های دقیق به تدریج بنیان و اصالت این نهضت بزرگ تاریخی و ملکوتی را روشن و معرفی نموده و انحرافات و بدعت‌های آن را شناسایی و نمایان سازیم. باشد که خرافه‌گرایان سره را از باسره تشخیص داده و این آیین شفاف و تابناک را به غبار اوهام، سایه‌دار سازند.

سردیر

مراسم عزاداری ماه محرم در شاهرود

سلیم سلیمی مؤید

مقدمه

شهرستان شاهرود در جلگه شمالی کویر، در دامنه جنوبی سلسله جبال البرز واقع است، از شمال به شهرستانهای گرگان و گنبد کاووس، از شرق به بجنورد و سبزوار، از غرب به شهرستان دامغان و از جنوب به اصفهان و خراسان محدود است. از نظر تقسیمات کشوری دارای چهار بخش به نام‌های: مرکزی، بسطام، میامی و بیارجمند و یازده دهستان است.^(۱)

دهه محرم

از اول ماه محرم مردم تکابا و حسینیه‌ها را سیاه پوش کرده و به ترتیب حوادث کربلا هر شب عزاداری می‌کنند. مثلاً شب اول دربارہ حر، شب دوم نصیبت نامه حضرت مسلم، شب سوم تا هفتم^(۲) دربارہ حضرت علی اکبر (ع) و حضرت قاسم (ع) به ذکر مصیبت می‌پردازند. شب هشتم از دلاوریها و نحوه شهادت حضرت ابوالفضل العباس (ع) و حضرت علی اکبر (ع) مرثیه سرایی می‌کنند.

داده‌اند رفته عزاداری می‌کنند و صاحب خانه با چای و قهوه از سینه زنها پذیرایی می‌کند.
از جمله نوحه معروف که در شهر شاهرود خوانده می‌شود نوحه ایابدالله است.

نوحه خوان

ایسن شتران را دسی آهستران ساریان ساریان

گم شده‌ای دلم از این کاروان ساریان ساریان

طفل صغیری ز حسین گم شده قسامت زینب زالم غم شیده
آل نسی گفت به اشتر سوار بست هلی زینب صحنه مدار
زسزده‌ای داشت به امروال زار ساریان ساریان

این شستون را دمی آهسته ران ساریان ساریان
گم شده‌ای دارم از این کاروان ساریان ساریان

نوحه خوان:

سنگه شدم وارد این سرزمین بسوه به همراه من دل فسمین
سرو قدی چند همه به جبین پس چه شد آن سرخوطلان
کسججات رعنا قدان بهره‌زین غمته جان ساریان ساریان

جواب عزاداران

این شستون را دمی آهسته ران ساریان ساریان
گم شده‌ای دارم از این کاروان ساریان ساریان

نوحه خوان:

همه سا قافله سالار بسوه اکبر و عباس علمدار بسوه
نماس نورسته داساد بسوه ساریان ساریان

—

صف قرار دارند به ترتیب زیر شروع به سنگ زنی می‌کنند
۱- یک دست را ثابت نگاه داشته دست دیگر را دوار بالای سر برده و
پایین می‌آورند سپس دو دست را به محاذات شکم آورده و سنگها
را به هم می‌زنند

۲- دو دست را بالا برده و در محاذات پیشانی سنگها را به هم می‌زنند
سپس از نو حرکت اول را تکرار می‌کنند. تدریجاً به این عمل سرعت
داده و به هیجان می‌آیند به طوری که هر دقیقه چندین بار سنگها
را به هم می‌زنند.

دسته حسن و حسین

عزاداران به دو گروه تقسیم می‌شوند اعضای یک گروه با دست چپ
کمر بند نقرات جلو را در حال خم شدن گرفته پای راست را یک قدم به
جلو می‌گذارند و با دست راست به سینه زده با صدای بلند "یا حسین"
می‌گویند سپس پای راست را عقب برده حرکت اول را تکرار می‌کنند با
این تفاوت که باز دوم می‌گویند "یا حسین" گروه دوم در حالی که

در حوزه مورد پژوهش از صبح تا ظهر عاشورا سردم دسته های
عزاداری مختلفی تشکیل می‌دهند. که عمده ترین آنها به شرح زیر
است:

روز عاشورا

دسته سنگ زنها:

سنگ قطعه چوب مکعبی شکل به ضخامت حدود شش سانتیمتر است
که یک بند چرمی دارد سنگ زنی دارای حرکات موزون و آهنگ‌های
مختلف است. برای سنگ زنی در دو صف به یک ستون با فاصله دو تا
سه متر از یکدیگر مقابل هم می‌ایستند در هر دست یک سنگ گرفته و
چهار انگشت دست را در بند چرمی سنگ کرده و عزاداری که در یک

کمر بند یکدیگر را گرفته‌اند حلقه‌ای تشکیل داده و حول محور دایره
می‌چرخند، و پاهای را به شیوه فوق عقب و جلو برده "یا حسن یا حسین"
می‌گویند تا گروه اول قدری فاصله گرفته و ساکت شوند. در این لحظه
شیوه عمل دو گروه عوض می‌شود یعنی گروه دوم حرکت گروه اول و
گروه اول حرکت گروه دوم را اجرا می‌کنند. این روند تا آخر ادامه دارد.
عزاداری برای امام حسن (ع) و امام حسین (ع) در دو مورد تلفیق
شده است یکی دسته حسن و حسین که در بیارجمند اعتبار بیشتری
دارد و به نام هر دو امام مشهور است چرخیدن دسته حسن و حسین
حول محور دایره خود را از دست داده بود برای حفاظت از خیمه‌ها
برگرد آنها می‌چرخید تا دشمن نزدیک نشود دسته حسن و حسین نیز
در اصل تعدادی کننده این صحنه است که با نام و یاد امام حسن (ع) و امام

تعدادی از عزاداران پیر و جوان به صورت دسته جمعی پشت سر دسته سقای تشنه کامان حرکت می‌کنند و آهسته بر سر یا سینه خود زده با لحن دل‌خوش بیایی می‌خوانند: **گهی داد از این عزا^(۱)**

دسته سینه زنی

سینه زنی در حوزه مورد مطالعه حداقل دارای سه‌هنگ متفاوت به شرح زیر است:

۱- تک ضربی: سینه زنان دو دسته تشکیل داده هر دسته در دو صف مقابل یکدیگر می‌ایستند دسته اول از حرکت باز ایستاده با طعانیته و محکم به سینه می‌زند و می‌خوانند:

شب پسر سوز سانسور است

عزا در گریه پسر پست است

و یا:

دسته اول:

شب شهادت ناله عشاق امضا می‌شود

دسته دوم:

فردا از خون عاشقان این دشت دریا می‌شود

اگر روز عاشورا باشد می‌خوانند:

چه گریهات امروز چه پریهات امروز

سر حسین مظلوم از تن جد است امروز

و یا:

چگون حس نام آور در گریه آمد

از پسر جسات بازی آن با وفا آمد

بعد به آرامی حرکت می‌کنند و دسته دوم از حرکت باز ایستاده و شروع به خواندن می‌کنند.

۲- سه ضربی: یا به اصطلاح بیارجسد (ثلاث سلك) ابتدا دو دست را

با هم و سپس هر یک را با هم جداگانه و محکم به سینه می‌زنند در آخر هر بند از نوحه، یک بار یا صدای بلند می‌گویند: «یا حسین» در سه ضربی حرکت پای به ترتیب زیر است: ابتدا پای چپ را جلو می‌برند و بعد پای راست را نزدیک آن قرار می‌دهند و پای چپ را عقب‌تر می‌گذارند در حالی که پای راست همچنان ثابت است دوباره پای چپ را جلو می‌گذارند و پای راست را نزدیک آن قرار می‌دهند سپس پای چپ بی حرکت مانده پای راست را جلو می‌برند این حرکات موزون تا پایان دسته سینه زنی تکرار می‌گردد.

دسته محتشم خوانی

در این روز افراد سالخورده دسته‌ای به نام «محتشم خوانی» تشکیل می‌دهند و بنا به اقتضای سن و سال به طور آهسته جلوتر از بقیه دسته‌ها حرکت می‌کنند و به آرامی سینه می‌زنند و اشعاری از دیوان محتشم کاشانی^(۲) را می‌خوانند.

از معروف‌ترین نوحه‌های غم‌انگیز و حزن آور این دسته می‌توان به مریثه‌ای معروف درباره واقعه کربلا به نام «دوازده بند» اشاره کرد که به شرح زیر است:

باز این چه شورش است که در خلق عالم است

باز این چه نوحه و چه عزا و چه ماتم است

باز این چه رستخیز عظیم است کز زمین

پس بیخ عبور عسات تا عرض اهدم است

ایمن صبح تیره باز دیده از کجا کز و

کسار جهان و خلق جهان جمله در هم است

گویا طفرح می‌کنند از سرب آلتاب

کاشوب در تمامی ذرات عالم است

گر خوانش قیامت دنیا سبید نیست

این رستخیز تمام که نماش محرم است

در بارگاه قدس که جای ملال نیست

سرهای قدسیان همه بر زانوی هم است

چون و ملک پسر آدمیان نوحه می‌کنند

گویا عزای اشرف اولاد آدم است

عز رشید انسان و زمین نود مشرقین

پسرورده کنار رسول خدا حسین (ع) ...

دسته سقای تشنه کامان

پسر خودمانی با پوشیدن لباس سقایان عرب، مشکلی به دوش می‌اندازد و ملحت می‌کوچکی در یک دست و چوبی در دست دیگر گرفته و به دنبال دسته محتشم خوانی حرکت کرده با جوب آهسته بر طشت خالی می‌زنند در حالی که با آهنگی غم‌انگیز نوحه زیر را می‌خوانند:

سقای تشنه کامان یا حضرت ابوالفضل

لنم آور شهیدان یا حضرت ابوالفضل

از پسر تشنه کامان یا حضرت ابوالفضل

می‌شوند زیرا می‌خوانند:

اجسرتان بنا بسیر
مسرورم از این محضر

هر دو دست چند بار قطعه را تکرار نموده و مقداری از هم فاصله گرفته سپس به همان روش قبلی به سینه زنی خود ادامه داده و دور می‌شوند

دسته زنجیر زنی

عزاداران در هر دست یک زنجیر دارند و به صورت متناوب می‌زنند به این ترتیب زنجیر زن دست را بالای سر نگه می‌دارد و با دست راست مستقیم یک ضربه به پشت می‌زند قبل از زدن با دست چپ یک چرخش صد و بیست درجه به دست خود می‌دهد و بعد ضربه می‌زند سپس عکس آن عمل می‌کند یعنی با دست چپ ضربه مستقیم می‌زند ولی ضربه دست راست را با چرخش می‌زند در زنجیر زنی پس از هر ضربه دستها را به آرامی پایین می‌آورند و بدن را به طرف چپ مایل کرده یک قدم به پیش بر می‌دارند که این حرکت به صورت زیر است: وقتی با دست چپ ضربه می‌زنند بدن به طرف راست مایل می‌شود و با دست راست که ضربه می‌زنند بدن به طرف چپ متمایل می‌شود در دسته زنجیر زنی به صورت زیر یک نفر نوحه می‌خواند و بقیه پاسخ می‌دهند:

دسته زنجیر زن:	نوحه خوان:
حسین وای	وای- وای
حسین وای	مظلوم وای
حسین وای	عزیزان وای
یا ابوالفضل	یا ابوالفضل
یا ابوالفضل	ای سقا
یا ابوالفضل	علمدار
یا ابوالفضل	ای بی‌کس
یا ابوالفضل	یا ابی عبدالله

در پایان سه مرتبه با صدای بلند می‌گویند: "یا حسین" و یا می‌خوانند:

عجب گسلی روزگار
نفرزند زهرا گرفت

و یا

یک نمونه از نوحه‌های دسته سه ضربی به شرح زیر است:

ای فرس کور پدرم چه شد آن تاج سرم
باز شد تشنه شهید خاک حالم بر سرم

۳- چند ضربی: در سینه زنی چند ضربی حرکت دست بگنواخت است و ضربه‌ها محکم و بدون وقفه به سینه زده می‌شود. نمونه‌ای از نوحه‌های چند ضربی:

اشس را شه دین در حرش مهمان است
صبح فردا بدش زیر سم اسبان است
مکن ای صبح طلوع، مکن ای صبح طلوع

وقتی که دو دسته سینه زن به هم می‌رسند دسته‌ای که از محله دیگر آمده است قطعه زیر را می‌خواند:

از ما سلام (۶)
ایسن مجلس عزا را (۲)

دسته دیگر به آنها چنین جواب می‌دهند:
لب تشنه سر بریدند (۲)
مظلوم کربلا را (۶)

هر دو دسته در جواب یکدیگر قطعات فوق را چندین بار تکرار

اجرا می‌شود:

نخل را روی دست به طرف بالا و پایین حرکت می‌دهند گنایه از این که تلبوت امام حسین (ع) را به آرامی دور نخل امام حسن (ع) می‌گردانند به اصطلاح قلعه نو خرقان نخل امام حسین (ع) نخل جوانان است و باید شور و حال خاصی داشته باشد ولی نخل امام حسن (ع) نخل پیرمردانست و حرکت آن باید متین و آرام باشد.

همزمان با کوبیدن نخل، تعدادی خیمه را که از قبل در اطراف قتلگاه تعبیه کرده‌اند آتش می‌زنند سپس نماز شهیدان را در میدان قتلگاه به امامت یکی از علمای دینی محل خوانده و مراسم روز عاشورا به پایان می‌رسد البته در این روز بعضی از اهالی در خانه‌های خود با نقاشی‌های نقاری از عزاداران حسینی پذیرایی می‌کنند.

شام غریبان

دسته شام غریبان شب عاشورا است این شب دسته‌ها شمع روشن کرده در دست می‌گیرند و در کوچه‌ها و محلات به حرکت در می‌آیند و می‌خوانند:

ای شمیم امشب شام غریبان است

نمش حسین اندر میبایان است

و یا:

شب شمام غریبان است امشب

جسم شریف حسین هریان است امشب

در بیارجمند این دسته به دو گروه تقسیم شده گروه اول می‌نشینند و می‌خوانند:

امروز عزامت واحمینا

قتل شهداست واحمینا

نخل برداری

برای نخل حرکت ویژه‌ای قائلند و آن را نضادی از تلبوت یا بیکرة امام حسین (ع) می‌دانند در قلعه نو خرقان دو نوع نخل دارند یک نخل بزرگ متعلق به امام حسن (ع) یک نخل کوچک متعلق به امام حسن (ع) است نخل را چند روز قبل از عاشورا سیاه پوش کرده و روز عاشورا از حسینیه یا مسجد به طرف 'قتلگاه' می‌برند (قتلگاه مکان ویژه‌ای برای برگزاری مراسم روز عاشورا است) موقع حرکت کسانی که نخل را به دوش می‌کشند یا صفای بلند می‌خوانند:

برادر جان تو سلیمان زمانی

برادر جان تو انگشتر جهانی

هنگام حرکت از داخل نخل چند کبوتر سفید را به پرواز در می‌آورند و تعدادی دمل زن و شبپره‌چی که در داخل نخل جای گرفته‌اند شروع به نواختن می‌کنند در این حال پیرومزدی که بالای نخل نشسته مشتی پنبه را تکه تکه می‌کند و به عنوان تبرک و شفا به عزاداران و درخواست کنندگان می‌دهد وی در طول مسیر حرکت نخل از پر خورده آن به دیوار یا مواج احتمالی جلوگیری می‌کند دسته‌های سیاه زن و زنجیر زن به دنبال نخل حرکت کرده و می‌خوانند:

این نخل تر که ز آتش جانوس تشنگی

دود زمین رسانده به گردون حسین فرست

در قتلگاه اسی به نام ذوالجناح (ع) چند اسب به پناذ اسب سایر

صحنه‌ها در نخل در روز عاشورا در نخل نخل گسترده به تفتاب زده

گروه دوم آرام آرام و با سکوت حرکت می‌کنند و وقتی گروه اول بلند شد گروه دوم می‌نشینند و می‌خوانند:

اگر دست پندار می‌بود به دستم

چسرا امن در غمراهی می‌نشستم

در پایان هر دو گروه در حالی که می‌نشینند و بلند می‌شوند بر سر می‌زنند و سرانجام سه مرتبه با صدای بلند می‌گویند: «یا حسین» و مراسم پایان می‌یابد.

طایفه پنی اسد

بعد از ظهر روز دوازدهم ماه محرم داخل سینه یا مسجد نمدی پهن کرده بر روی آن چند بالش گذارده، آنها را با پارچه‌ای سفید رنگ که لکه‌هایی به رنگ قرمز به طور پراکنده روی آن پاشیده‌اند می‌پوشانند تا در ذهن بینندگان جنازه شهیدان کربلا را محسوس نمایند سپس چند نفر شبیه خوان لباس عریض می‌پوشند و در مسجد می‌مانند یکی از شبیه خوانان در نقش امام زین‌العابدین (ع) است. عزاداران دیگر نیز سفاری کلاه بر سر ریخته و یک‌بیل در دست می‌گیرند و در نقش طایفه پنی اسد هستند. یا در اصطلاح قلمه نوخرقان دسته «بنف بنان» را تشکیل می‌دهند و در محلات و کوچه‌ها به راه افتاده و عزاداری می‌کنند وقتی عزاداران همراه طایفه پنی اسد و شبیه خوانان به مساجد یا حسینیه‌هایی می‌رسند یک نفر از شبیه خوانان با صورت پوشیده از مسجد بیرون می‌آید وی در اصطلاح امام زین‌العابدین (ع) است که با خواندن اشعار حزین‌آور طایفه پنی اسد را به طرف جنازه‌ها هدایت کرده و شهیدان را به طایفه ستکور معرفی می‌کند و طایفه پنی اسد اقدام به دفن جنازه‌ها می‌کنند در حین دفن کردن مطابق بنی اسد اقدام به دفن جنازه‌ها می‌کنند در حین دفن کردن طایفه پنی اسد و عزاداران به آرمی بر سو و سینه خود می‌زنند و چنین می‌خوانند:

گروه اول می‌رویم در کربلا
گروه دوم: کشته راه خدا
بهر دفن کشته‌ها
یا امامی یا حسین

و یا می‌خوانند:

طایفه بستی اسد غمناک گنبد

چشم حسین پسیدا گنبد

با این دسته ترسم عزاداری ماه محرم پایان می‌پذیرد

پانوشته:

۱- شریعت زاده، سید علی اصغر، فرهنگ مردم شاعره، چاپ اول، سال ۱۳۷۱، تهران، ناشر، مؤلف

۲- موم در این عقیده‌اند که روز هشتم ماه محرم عبدالله ابن زیاد و سپاهیان آب را به روی امام حسین (ع) و یاران او بستند

۳- علم بندان در یکی از روزهای بین اول تا هشتم ماه محرم است. مثلاً در قلمه نوخرقان در یک محله روز هشتم (قلمه نو) و در یک محله دیگر روز هشتم (خرقان) است.

۴- اگر در ادبیات شیعه به ویژه مرتبه سزایی برای اهل بیت، یک شاعر بلند آوازه وجود داشته باشد، کسی جز کمال الدین محتشم کاشانی نیست محتشم از بزرگانی بود که به شاعری روی آورده و در کاشان به شغل بزاری سرگرم بود و به شعر علاقه داشت. وی ابتدا مدیحه‌ای به دربار شاه تهماسب می‌فرستد و سلطان صفوی او را بسیار سوره تشویق قرار می‌دهد محتشم از کسی بود که به توجیه شاه صفوی به اشعار دینی روی آورده و با نظام مرتبه معروف «دوازده بند» درباره واقعه و کربلا به جایگاه، و الاین در مرتبه سزایی دست یافت چنانکه جایگاه او پس از گذشت نزدیک به چهار قرن از عصر ادبیات رسمی شیعه، همچنان در تصرف او مانده است محتشم به سال ۹۱۱ هـ ق چشم از جهان فروست.

۵- پانوشته «آشاره به رسول اکرم»
۶- در قلمه نوخرقان نخل امام حسین (ع) در روز شهادت آن حضرت حرکت داده می‌شود.

۷- تشنگان قلمه رجینی معروفه است جنب گورستان که توسط افراد غیر ضرار شده و فقط برای اجرای مراسم عزاداری و مذهبی در ایام مختلف به خصوص نماز ظهر و ... است.

۸- برخی از مردم برای تبرک و شفا، کودکان خردسال خود را چند لحظه سوار قواصطخ می‌کنند و بابت آن مقداری پول یا پارچه سبز و نخل به هدایات کتفه اصعب می‌دهند.

۹- در قلمه نوخرقان نخل در ساعت دوازده ظهر شری می‌گوبده می‌شود و عزاداران نماز شهیدان را در تشنگان می‌خوانند و به خانه‌ها پشان باز می‌گردند

۱۰- اصطلاحاً به این پارچه‌ها «قبس» (Qamis) گفته می‌شود.

این تحقیق در پانز سال ۱۳۷۳ در شهرستان شاهرود انجام گرفت و سرپرستی گروه مردم نگاری به عهده آقای محمد سعید جانب الهی بود.
در اینجا لازم می‌دانم از تمام افرادی که با پنجاب صمیمانه همکاری نموده‌اند قدردانی و تشکر می‌نمایم.

مجموعه کتابخانه شهید رجایی